Qabul qilindi: 15-noyabr 2026-yil • Ma’qullandi: 17-noyabr 2026-yil • Nashr qilindi: 19-noyabr 2026-yil

KICHIK YOSHDAGI O’QUVCHILARDA YANGI SO’ZLARNING MA’NOSINI TUSHUNTIRISHNING METODIK USULLARI

Mamarasulova O‘. J.
Farg‘ona davlat universiteti
Pedagogika-psixologiya va san’atshunoslik fakulteti, 1-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: N.A.Abduvaliyeva f. f. b. f. d. (PhD), dotsent

Annotatsiya: Mazkur maqolada kichik yoshdagi o‘quvchilarga yangi so‘zlarning ma’nolarini o‘rgatishning nazariy va metodik asoslari, o‘quvchilarning lug‘at boyligini rivojlantirish hamda so‘zlarni nutqiy faoliyatda to‘g‘ri qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirish masalalari yoritilgan. Yangi so‘zlarni o‘zlashtirish jarayonida kontekstual, ko‘rgazmali, semantik, interaktiv va o‘yinli metodlardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda so‘z ma’nosini anglash, xotirada mustahkamlash va faol nutqqa olib kirishga yo‘naltirilgan metodik yondashuvlar hamda amaliy tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: kichik yoshdagi o‘quvchilar, lug‘at boyligi, yangi so‘z, leksik ma’no, so‘z o‘rgatish metodikasi, nutqiy rivojlanish, kontekstual metod, interaktiv ta’lim, semantik tahlil.

Kirish

Til jamiyatning tarixiy taraqqiyoti, milliy tafakkuri va ma’naviy qadriyatlarini o‘zida mujassam etgan murakkab ijtimoiy hodisa bo‘lib, insonning borliqni anglashida va o‘zaro muloqotga kirishishida muhim vosita vazifasini bajaradi. Tilning amaliy imkoniyatlari uning grammatik qurilishi bilangina emas, balki lug‘at tarkibining boyligi, so‘zlarning ma’no imkoniyatlari va nutq jarayonida qo‘llanish xususiyatlari bilan ham belgilanadi. Shu bois ona tili ta’limida o‘quvchilarning so‘z boyligini kengaytirish, so‘zlarning ma’no nozikliklarini anglashga o‘rgatish hamda ularni nutqiy faoliyatda mustaqil qo‘llay olish

malakasini rivojlantirish alohida pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Boshlang‘ich ta’lim bosqichi bolaning til va tafakkur rivojlanishida muhim davr hisoblanadi. Bu bosqichda o‘quvchi atrofidagi predmet, hodisa, voqea va munosabatlarni kuzatish orqali yangi tushunchalarni egallaydi, ularni mavjud bilimlari bilan bog‘laydi hamda til vositasida ifodalashga o‘rganadi. Yangi so‘zlarning o‘zlashtirilishi bolaning bilish faoliyatini kengaytirib, olam haqidagi tasavvurlarini yanada aniqlashtiradi. Biroq so‘zning talaffuzi yoki yozilish shaklini bilish uning ma’nosini to‘liq anglashni anglatmaydi. O‘quvchi so‘z nimani ifodalashi, qanday vaziyatlarda qo‘llanishi, boshqa so‘zlardan qaysi jihatlari bilan farqlanishi va nutqda qanday ma’no hosil qilishini tushunishi zarur. Aynan mana shu jarayon so‘z o‘rgatish metodikasining mazmunini belgilaydi. Yangi so‘zlarni o‘rgatishda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va individual imkoniyatlarini hisobga olish ham muhim metodik talab sanaladi. Kichik yoshdagi o‘quvchilar mavhum tushunchalarni izohlar orqali qabul qilishdan ko‘ra, ularni aniq predmetlar, tasvirlar, harakatlar, hayotiy vaziyatlar va qiziqarli faoliyatlar bilan bog‘lash orqali samaraliroq o‘zlashtiradilar. Shu sababli so‘z ma’nosini ochishda ko‘rgazmalilik, kuzatish, taqqoslash, savol-javob, didaktik o‘yinlar, hikoya tuzish va ijodiy topshiriqlardan foydalanish ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Bunda o‘qituvchining vazifasi tayyor izohni berish bilangina cheklanmay, o‘quvchini so‘z ma’nosini mustaqil kashf etishga yo‘naltirishdan iborat. Shunday qilib, kichik yoshdagi o‘quvchilarga yangi so‘zlarning ma’nolarini o‘rgatish masalasi ona tili ta’limining muhim metodik yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u o‘quvchining lug‘at boyligi, tafakkuri, nutqiy faolligi va mustaqil ta’lim olish qobiliyatini rivojlantirish bilan chambarchas bog‘liq. Mazkur jarayonni samarali tashkil etish uchun o‘qituvchi ilmiy asoslangan metodlarni tanlashi, ularni o‘zaro uyg‘unlashtirishi va o‘quvchilarning faol ishtirokiga asoslangan ta’lim muhitini yaratishi zarur. Demak, lug‘at boyligini rivojlantirish o‘quvchining bilish jarayonlarini faollashtirish, yangi tushunchalarni mavjud tajriba bilan bog‘lash, so‘z ma’nosini turli vaziyatlarda anglash va uni nutqiy faoliyatda mustaqil qo‘llashga yo‘naltirilgan uzluksiz pedagogik jarayondir. Bu jarayonning muvaffaqiyati o‘qituvchining metodik mahorati, ta’lim mazmunining izchilligi va o‘quvchining faol ishtirokiga bog‘liq. Yangi so‘zlarning ma’nolarini o‘rgatishda kontekstual metodning o‘rni.

Kontekstual metod yangi so‘zning ma’nosini u qo‘llangan matn, gap yoki nutqiy vaziyat orqali anglashga yo‘naltirilgan metodik usuldir. Ushbu metodda so‘z o‘quvchiga alohida lug‘aviy birlik sifatida emas, balki mazmuniy munosabatlar tizimining tarkibiy qismi sifatida taqdim etiladi. Kontekst so‘zning ma’nosini aniqlash, uning qo‘llanish doirasini anglash va boshqa so‘zlar bilan munosabatini tushunishda muhim yordam beradi. Savollar orqali o‘quvchi so‘zning ma’nosini gap mazmunidan kelib chiqib aniqlashga harakat qiladi. Shundan so‘ng o‘qituvchi so‘zning ma’nosini umumlashtirib, izohlaydi va boshqa kontekstlarda qo‘llashga doir topshiriqlar beradi.

Kontekstual metodni qo‘llashda quyidagi metodik ketma-ketlik tavsiya etiladi: So‘z ma’nosini aniq izohlash hamda lug‘aviy bilim bilan mustahkamlash. Yangi so‘zni boshqa gap, dialog yoki kichik matnda mustaqil qo‘llash. Mazkur metodni matn bilan ishlash, o‘qish darslari, hikoya tuzish va og‘zaki nutq mashg‘ulotlari bilan integratsiyalash mumkin. Bunda o‘qituvchi matnni tanlashda o‘quvchilarning yoshiga mos, mazmunan qiziqarli va yangi so‘z ma’nosini aniqlashga yordam beradigan kontekstni hisobga olishi kerak. Kontekstual metodning samaradorligi o‘quvchining taxmin qilish faoliyati bilan cheklanmaydi. So‘z ma’nosini kontekst orqali anglashdan keyin uning to‘g‘ri izohini tekshirish, boshqa vaziyatlarda qo‘llash va ma’nodosh birliklar bilan qiyoslash zarur. Aks holda o‘quvchi matndan kelib chiqib noto‘g‘ri ma’no taxmin qilishi va uni xotirasida mustahkamlab olishi mumkin.

Shu sababli kontekstual metod ko‘rgazmali, semantik va nutqiy mashqlar bilan birgalikda qo‘llanilganda yuqori samara beradi. Ko‘rgazmali metod orqali yangi so‘z ma’nosini o‘rgatishda o‘quvchi ko‘rish, kuzatish, taqqoslash va fikrlash faoliyatini birgalikda amalga oshiradi. Masalan, “mo‘rt” so‘zini tushuntirishda o‘qituvchi shisha, qog‘oz, yog‘och va rezina kabi materiallarning xususiyatlarini tasvirlar yoki xavfsiz namunalar orqali qiyoslashga yo‘naltirishi mumkin. O‘quvchilar predmetlarning xususiyatlarini aniqlab, qaysi biri mo‘rt ekanligi va nima sababdan shunday atalishini izohlaydilar. Natijada yangi so‘z muayyan belgi bilan bog‘lanib, mazmunan anglangan holda o‘zlashtiriladi. Ko‘rgazmali metodning samarali qo‘llanilishi o‘quvchining yangi so‘zga nisbatan qiziqishini oshiradi, ma’no va obraz o‘rtasida bog‘lanish hosil qiladi hamda

so‘zning xotirada mustahkam saqlanishiga yordam beradi. Shu bilan birga, o‘qituvchi ko‘rgazmali vositalarni maqsadga muvofiq tanlashi, ortiqcha tasvirlar bilan o‘quvchi diqqatini chalg‘itmasligi va har bir vositani aniq didaktik vazifa bilan bog‘lashi lozim. O‘qituvchi sinonimlarni shunchaki ro‘yxat shaklida taqdim etmasdan, ularni gap va matn tarkibida qo‘llashga yo‘naltirishi kerak. Masalan, “U quvnoq bola” va “U xursand bo‘ldi” gaplaridagi so‘zlarning ma’nosi qiyoslanadi, o‘quvchilar qaysi vaziyatda qanday so‘z ishlatilishi maqsadga muvofiqligini tushuntiradilar. Bu usul o‘quvchining lug‘aviy tanlovini boyitib, so‘zlarning qo‘llanish xususiyatlarini anglashiga yordam beradi. Semantik tahlil metodining ahamiyati shundaki, u o‘quvchini so‘z ma’nosini yuzaki qabul qilishdan mazmuniy tahlilga olib keladi. O‘quvchi so‘zning ma’nosini boshqa birliklar bilan qiyoslaydi, uning xususiyatlarini aniqlaydi va nutqda o‘rinli qo‘llashga o‘rganadi. Bu esa lug‘at boyligining sifat jihatdan rivojlanishiga zamin yaratadi.

“Boshqalarga yordam berishni yaxshi ko‘radigan, qo‘li ochiq inson” – saxiy.

“Atrofdagi voqealarni tez sezadigan, hushyor inson” – sergak.

“Biror ishni bajarishda sabr bilan davom etadigan inson” – matonatli.

Ushbu o‘yin o‘quvchilarning mazmuniy belgilarni tahlil qilish, so‘z tanlash va izoh berish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu qatorda “sabzi” ortiqcha, chunki qolgan so‘zlar mevalarni bildiradi. O‘quvchilar faqat so‘zni topish bilan cheklanmay, guruhning umumiy belgisini izohlashlari kerak.

Didaktik o‘yinlarni muntazam va maqsadli qo‘llash o‘quvchilarning yangi so‘zlarni o‘zlashtirish jarayonini faol, qiziqarli va mazmunli tashkil etishga yordam beradi. O‘yinlar orqali o‘quvchilar lug‘aviy bilimlarini amaliy faoliyatda qo‘llaydilar, mustaqil fikrlaydilar va o‘zaro muloqotga kirishadilar. O‘quvchilarga yangi so‘zlarning ma’nolarini o‘rgatishda so‘z tarkibi va so‘z yasalishiga asoslangan metodik usullar muhim o‘rin tutadi. So‘zlarning tarkibiy qismlarini tahlil qilish, o‘zak va qo‘shimchalarning ma’no hosil qilishdagi vazifasini tushuntirish o‘quvchilarning lug‘aviy bilimlarini chuqurlashtiradi hamda bir so‘z asosida bir nechta yangi so‘zlarning ma’nosini anglash imkonini beradi. So‘z yasalishiga asoslangan yondashuv o‘quvchida yangi so‘zga duch kelganda uni tarkibiy jihatdan tahlil qilish, tanish qismlarini aniqlash va ma’nosini taxmin qilish ko‘nikmasini shakllantiradi. Bu

esa o‘quvchining lug‘at bilan mustaqil ishlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

“Aqliy hujum” yangi so‘zning ma’nosini ochish, u bilan bog‘liq tasavvurlarni aniqlash va o‘quvchilarning mavjud bilimlarini faollashtirish uchun qo‘llaniladi. O‘qituvchi muayyan so‘zni taqdim etib, o‘quvchilardan ushbu so‘z bilan bog‘liq fikr, tasavvur va misollarni aytishni so‘raydi. Masalan, “tabiat” so‘zi berilganda o‘quvchilar “daraxt”, “qush”, “tog‘”, “daryo”, “yomg‘ir”, “toza havo” kabi birliklarni keltiradilar. Keyingi bosqichda o‘qituvchi so‘zlarning o‘zaro munosabatini aniqlash, ularni guruhlash va markaziy tushunchaning ma’nosini umumlashtirishga yo‘naltiradi.

“Aqliy hujum” metodi o‘quvchilarning lug‘aviy faolligini oshirish, fikrlarni tezkor ifodalash, mavjud bilimlarni yangi tushunchalar bilan bog‘lash va darsga qiziqish uyg‘otish imkonini beradi. Masalan, “mehnat” so‘zi markazga yozilib, uning atrofida “harakat”, “mas’uliyat”, “tirishqoqlik”, “natija”, “kasb”, “mahorat” kabi birliklar keltirilishi mumkin. O‘quvchilar ushbu birliklarning markaziy so‘z bilan bog‘liqligini izohlab, ular ishtirokida gaplar tuzadilar.

Ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish yangi so‘zlarning ma’nolarini o‘rgatish uchun qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi. Elektron taqdimotlar, interaktiv topshiriqlar, raqamli rasmlar, audioyozuvlar, animatsiyalar va ta’limiy platformalar so‘z ma’nosini turli shakllarda namoyish etish hamda o‘quvchilarning faol ishtirokini tashkil etishda yordam beradi. Raqamli vositalarning pedagogik qiymati ularning zamonaviyligi bilan emas, balki o‘quv maqsadiga qanchalik mos kelishi bilan belgilanadi. Agar texnologiya o‘quvchini so‘z ma’nosini anglash, tahlil qilish, mustaqil javob berish va bilimlarini mustahkamlashga yo‘naltirsa, u samarali didaktik vositaga aylanadi. Audio materiallar: so‘zlarning to‘g‘ri talaffuzini tinglash, ularni gap tarkibida eshitish va takrorlash. Elektron lug‘at bilan ishlash: so‘z izohlarini topish, ma’nolarini qiyoslash va lug‘atga oid mustaqil topshiriqlar bajarish. Raqamli hikoya yaratish: o‘rganilgan so‘zlardan foydalanib, rasm, matn va audio asosida kichik hikoyalar tuzish. Masalan, “tabiat hodisalari” mavzusida raqamli tasvirlar orqali “shabada”, “bo‘ron”, “jala”, “qirov”, “tuman” kabi so‘zlar taqdim etiladi.

O‘quvchilar tasvirlarni kuzatib, har bir hodisaning belgilari, boshqa hodisalardan farqi

va tegishli so‘zning ma’nosini aniqlaydilar. So‘ng yangi so‘zlardan foydalanib gaplar tuzish yoki kichik matn yozish topshirig‘ini bajaradilar. Raqamli texnologiyalardan foydalanishda o‘quvchilarning yoshiga moslik, materialning mazmuniy aniqligi, axborotning ortiqcha bo‘lmasligi va dars maqsadiga muvofiqligi e’tiborga olinishi lozim. Texnologiya o‘qituvchining metodik faoliyatini almashtirmaydi, balki uni boyitadi. Shu sababli raqamli vositalar an’anaviy metodlar, bevosita muloqot, o‘qish, yozish va og‘zaki nutq mashqlari bilan uyg‘unlashtirilganda samaraliroq natija beradi.

Klaster metodi yangi so‘zning ma’no doirasini grafik tarzda ifodalash, unga aloqador tushunchalarni tizimlashtirish va o‘zaro bog‘liqlikni aniqlashga asoslanadi. Ushbu metodda markaziy so‘z atrofida unga tegishli belgilar, misollar, sinonimlar, vaziyatlar va boshqa tushunchalar joylashtiriladi. Masalan, “mehnat” so‘zi markazga yozilib, uning atrofida “harakat”, “mas’uliyat”, “tirishqoqlik”, “natija”, “kasb”, “mahorat” kabi birliklar keltirilishi mumkin. O‘quvchilar ushbu birliklarning markaziy so‘z bilan bog‘liqligini izohlab, ular ishtirokida gaplar tuzadilar. Klaster metodi so‘z ma’nosini kengroq semantik maydonda o‘rganishga, tushunchalar o‘rtasidagi aloqalarni ko‘rishga va yangi so‘zlarni tizimli ravishda xotirada saqlashga yordam beradi.

Xulosa

Kichik yoshdagi o‘quvchilarga yangi so‘zlarning ma’nolarini o‘rgatish ona tili ta’limining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u o‘quvchilarning lug‘at boyligi, tafakkuri, nutqiy faoliyati va kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish bilan chambarchas bog‘liq. So‘z ma’nosini o‘rgatish jarayoni faqat lug‘aviy izohni yodlatishga asoslanmasdan, o‘quvchining yangi tushunchani anglash, uni mavjud bilimlari bilan bog‘lash, semantik jihatdan tahlil qilish va mustaqil nutqda qo‘llash faoliyatini qamrab olishi lozim. Shu sababli so‘z ustida ishlash ta’lim jarayonining izchil, maqsadli va o‘quvchi faolligiga asoslangan yo‘nalishi sifatida tashkil etilishi muhimdir. Maqolada tahlil qilingan metodik yondashuvlar yangi so‘zlarning ma’nolarini o‘rgatishda turli vositalar va faoliyat shakllaridan foydalanish zarurligini ko‘rsatadi. Kontekstual metod so‘z ma’nosini matn va vaziyat orqali anglashga, ko‘rgazmali metod predmet hamda hodisalarning xususiyatlarini kuzatishga, semantik tahlil so‘zlar o‘rtasidagi ma’no munosabatlarini aniqlashga imkon beradi. Didaktik o‘yinlar

o‘quvchilarning qiziqishi va faolligini oshirsa, interaktiv hamda muammoli-ta’limiy metodlar ularning mustaqil fikrlashi, izlanishi va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. So‘z tarkibi va so‘z yasalishiga asoslangan mashqlar esa lug‘aviy bilimlarni morfologik bilimlar bilan bog‘lash hamda yangi so‘zlarning ma’nosini mustaqil anglash imkoniyatini kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Asqarova M., Matchonov S. Kichik yoshdagi bolalar nutqini o‘stirish. – Toshkent: O‘zbekiston, 2001. – 160 b.

2. Babayeva D.R. Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: Barkamol fayz media, 2018.

3. G‘ulomov A., Qodirov M. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent.

4. Tolibova J.O. Pedagogik texnologiyalar – do‘stona muhit yaratish omili. – Toshkent, 2005.

5. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursun Sh. Ona tili va o‘qish savodxonligi. 1-sinf uchun darslik. – Toshkent: Yangiyo‘l poligraf servis, 2021.

